

"İrəvanda izim qaldı" rubrikasında İrəvanda mövcud olmuş milli teatrda, onun tarixindən, mədəni mühitə təsirindən danışmaq istəyirik. Azərbaycan mədəniyyətinin, maarifinin əzəli ünvanlarından biri olan tarixi Azərbaycan şəhərində Azərbaycan teatrının yaradılması böyük hadisələrdən biri olub. Böyük tarixi keçmiş olan İrəvan teatrının başı qeylül-qallar çəkib, amma bütün çətinliklərə baxmayaq teatr yaşayıb.

Taleyi qazınlıq, deportasiya yazılıb, min-bir bələya tuş gəlib, amma bütün çətinliklərə baxmayaq yaşayıb. İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrı İrəvanda yaradılan ilk Azərbaycan dilli peşəkar teatrıdır. Məlumdur ki, azərbaycanlılar imdi ki Ermənistandan, əslində isə öz ata-baba torpaqlarından qovuluna qədər bu teatr İrəvanda fəaliyyət göstərib. Hazırda isə Bakıda fəaliyyətini davam etdirir və İrəvana qaydacağı günü səbsizliklə gözləyir.

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru Nazim Mustafa İrəvanın teatr mühiti barədə məqaləsində qeyd edir ki, İrəvan şəhərində ilk teatr tamaşaları XIX əsrin ikinci yarısında göstərilib: "...1873-cü ildə Bakıda və Tiflisdə bir-birinin ardına göstərlən tamaşalar haqqında qəzetlərdə verilən xəberlər İrəvanda da teatr sənətinə böyük maraq və həvəs oyatmışdır. Erməni müellifləri her sahədə olduğu kimi, İrəvanda azərbaycanlı teatrın tarixini de özlərinə sərf edən tərzdə saxtalaşdırmağa çalışmışlar. Erməni tarixçisi Tadevos Hakopyan "İrəvan tarixinin öcherki" kitabında yazar ki, azərbaycanlı müellimlərin təşkil etdikləri teatr həvəskarları dərnəyi özünün ilk tamaşasını gimnaziyanın mülliimi Firudin bəy Köçərinin rəhbərliyi altında 1884-cü ildə göstərmişdir. Tarixçi alim İsrafil Məmmədovun üzə çıxardığı bir məqalə isə İrəvanda Azərbaycan dilində oynanılan ilk tamaşanın səhnələşdirmə tarixini üzə çıxarmağa imkan verir. İrəvanda ermeni dilində nəşr edilən "Psaq" ("Çələng") qəzetində 10 aprel 1882-ci il tarixinde "Xryusi" imzası ile dərc edilən "Fars teatrı" başlıqlı məqalədən bəlli olur ki, 1882-ci il aprelin 2-de İrəvanda Müqəddəs Qayane məktəbinin salonunda İrəvanın kasib müsəlman tələbelərinə kömək məqsədilə Azərbaycan türkçəsində "Təməhkarlıq düşmən qazanı" pyesi ikinci dəfə tamaşaya qoyulmuşdur. Adı çəkilən məqalədə göstərilir ki, pyesin məzmununu İrəvan şəhər məktəbinin mülliimi Məsədi İsmayıllı söyləmiş, "Qırt-qırt" pye-

sinin müəllifi Vasak Mədətov onu komediya şəklinə salmışdır. Məşədi İsmayılin söyləməsinin əsasında qələmə alınan həmin əhvalat orta əsrlərdə Təbriz şəhərində baş vermişdir.

N.Mustafa yazar ki, İrəvanda Azərbaycan teatrının formalması Yunis Nurinin adı ilə bağlıdır. 1878-ci ildə İrəvan şəhərində anadan olmuş Yunis Hacı Süleyman oğlu Süleymanov futri istedadlı aktyor, teatr təşkilatçısı və rejissor kimi ömrünü İrəvan teatrına həsr edib. 1950-ci ildə vəfat edən Yunis Nurinin həyat və fəaliyyətinə həsr edilmiş kitablar və məqalələr yazılıb. XX əsrin əvvəllərində İrəvan teatrının formalması arasında Yunis Nuri ilə yanaşı, Mirzə Mustafa Rəcəbovun, Kərim Əhmədovun, Mirabbas Mirbağırzadənin, Cəfər Əhmədovun, Əkbər Rzayevin, Məcid Rəcəbovun, Mehdi Kazimovun, Asif bəy Şəfibəyovun xidmətləri böyük olub. İrəvanın adlı-sənli zadəg-anlarından Pənah xan Makinşirin və Əli xan İrəvanskının mülklərində xeyriyyəçilik məqsədilə İrəvan teatrının tamaşaları oynanılıb...

Tədqiqatçının verdiyi bilgiyə görə, İrəvan teatrının aktyorları daha təcrübəli Bakı və Tiflis teatrlarının repertuarlarını izleyir, orada oynanılan tamaşalar öz repertuarlarına daxil edirdilər. "1908-ci ilin 19 yanvarında İrəvan ziyalıları məşhur türk yazılışı Namiq Kamalın "Vətən" əsəri Asif bəy Şəfibəyovun rejissorluğu ilə şəhər klubunda tamaşaya qoyulmuşdu. 1909-cu ilin mayında Hüseyin Ərəblinskinin teatr truppası İrəvana qastrola gəlmiş, şəhər klubunda "Bəxtsiz cavan", "Nadir şah", "Zorən təbib", "Yəhudilər" əsərlərini tamaşaya qoymuşdu. "Məşhur aktyor Sidqi Ruhulla 1910-cu il mayın 19-da səyyar aktyor sıfılə İrəvana gəlmış, yerli həvəskarların iştirakı ilə "Müsibəti Fəxreddin" tamaşasını səhnələşdirmişdi. "Erivanskiy vestnik" qəzeti 9 oktyabr 1911-ci il tarixli sayında xəbər verirdi ki, Tiflisden gəlmiş Mirzə Ağa Əliyevin truppası yekun tamaşa kimi, "O olmasın, bu olsun"

İrəvanda ilk teatr - Qərbi Azərbaycanın itməyən mədəniyyət tarixi...

operettasını oynamışdır. Qastrol ərzində Zülfüqar Hacıbəyovun "Əlli yaşında cavan" operettası da oynanılmışdı. 1912-ci ildə Zülfüqar Hacıbəyov yenidən İrəvana gəlmişdir. Noyaibrın 22-də "İqbal" qəzeti Z.Hacıbəyovun İrəvana qastrol sefərinə aid xüsusi məqalə dərc etmişdi.

25 mart 1913-cü ildə Əli Məhzun Rəhimzadə və Əsgər Axundov İsləm Dram Şirkəti adlı bir şirkətin fəaliyyəti üçün rəsmi dairələrdən icaza almışdır. Bu şirkət öz ətrafinda gənc aktyorları birləşdirirdi. Qısa müddət ərzində şirkətin aktyorları Canpoladovun teatr binasında "Kimdir müşəssir?", "Pul dalınca", "Ac həriflər", "Sevgili övlad", "Millətpərəstlər, yaxud ürəfa qiyafəsində süfəha" (süfəha - yeni səfəh), "İbrahim bəy, yaxud istibdad qurbanı", "Aldandılar" əsərləri ni tamaşaya qoymuşdular".

N.Mustafa yazar ki, 1914-1917-ci illər İrəvan teatrı üçün çox uğurlu illər olmuş, daşnakların hakimiyətə gəlməsinə-dək İrəvan teatr sözün həqiqi mənasında intibah dövrünü yaşamışdır. "Sənətşünaslıq elmləri doktoru İlham Rəhimli arxiv sənədləri, dövri metbuat materialları, aktyorların canlı ifadələri əsasında İrəvan teatrının 1882-2006-ci illeri əhət edən yaradıcılıq yolu haqqında "İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrı" adlı sanballı monografiya qələmə almışdır. Həmin əsərdə müəllif qeyd edir ki, 1918-1920-ci illərdə ermənilər İrəvan şəhərində kütləvi qırğınar törediklərindən başda Yunis Nuri olmaqla İrəvanın həvəskar aktyor truppası İranın Xoy şəhərine mühacirət etmiş, üç ilə qədər orada qalmış, hərədən teatr tamaşaları da göstərmişdilər. 1921-ci ilin ikinci yarısından etibarən İrəvan, Türkiyəyə və Azərbaycana sığınmış İrəvanlı qazınlılar tədricən geri qayıtmaya başlamışdilar.

1922-ci ilin fevralından Mərkəzi türk klubu adlanan klubun nəzdində Yunis Nurinin başçılığı ilə həvəskar artistlərin cəmləşdiyi Türk teatr truppası fealiyyətini bərpa etmişdir. Türk truppasının tamaşaları Mərkəzi türk klubunda hazırlanır və orada da nümayiş etdirilirdi. İrəvanda yaşayan qeyrətlə ziyanları və uzun illər böyük fədakarlıqla fealiyyət göstərən teatr həvəskarları 1928-ci il mart ayının 15-de isteklərinə nail oldular: - Ermənistən hökumətinin qərarı ilə səyyar tipli İrəvan Dövlət Türk (Azərbaycan) Dram Teatrı yaradıldı.

1928-1933-cü illərdə İrəvan Dövlət Türk Teatrı türk di-

lində təmiz danışan, əslen İstanbul erməni, Ermənistən Dövlət Teatrının aktyoru olmuş Mkrtyç Cananın, İrəvanlı ziyalı, aktyor Rza Seyxzadənin və Leningradda (indiki Sankt-Peterburq) Səhnə Sənəti İnstitutunda rejissor və dram aktyorluq fakültəsini bitmiş Yusif Yulduzun (Əliyev) rejissorluqları ilə tamaşaları səhnələşdirirdi. 1933-cü ilin sonlarında isə Xankəndində anadan olmuş, Bakı Teatr Texnikumunu və Leningrad Səhnə Sənəti İnstitutunu bitmiş Baxşı Qələndərli İrəvan Dövlət Türk Teatrında rejissorluq fəaliyyətine başlamışdı.

Ümumiyyətlə, 1934-1935-ci illərdə İrəvan Türk Teatri 142 kənddə 160-dan çox tamaşa göstərmüşdi. 1935-ci ildə İrəvandakı Teatr Texnikumu nəzdindəki türk qrupunda 4 qız və 21 oğlan təhsil almışdı. Tələbələr yataqxana ilə və təqaüdə təmin edilmişdilər. 1935-ci ildən teatr "C.Cabbarlı" adına rayonlararası teatr adlandırmışdır. Nəhayət, 1967-ci ilin əvvəlinde Cəfər Cabbarlı adına İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrı 15 illik fasılədən sonra bərpa edildi. Yunis Nurinin böyük oğlu Əziz Süleymanov teatrın direktoru, Leningrad Dövlət Teatr İnstitutunu bitmiş Tofiq Ağayev isə baş rejissor təyin edilmişdilər. Həmin ildə Mirzəağa Əliyev adına Azərbaycan Dövlət Teatr İnstitutunun sonuncu kurs tələbələrindən 11 nəfəri buraxılış kursu işləmek üçün mart ayında İrəvana göndərilmişdilər.

Bu arada Bakının Gənc Tamaşalar Teatrından Tamilla Abdullayeva, Zərişan Fətəliyeva, Zəmfira Sadıqova, Naxçıvan teatrından Aydin Şahsuvarov, Tariyel Qasımov, Zəmfira Əliyeva, Gəncə teatrından Nisə Rzayeva aktyor statına isə qəbul edilmişdilər. Yeni açılan teatrın kollektivi quruşluq rejissor Nəsir Sadıqzadənin rəhbərliyi altında C.Cabbarlıların "Sevil" tamaşasını tətənəli açılış mərasimi üçün hazırlanmışdı. Büyük uğurla keçən tamaşanın premyerası aprelin 28-də göstərilmişdi... 1968-ci ilin iyundan şair-jurnalist Hidayət Orucov İrəvan teatrının direktoru təyin edilmiş və 1984-cü ilin əvvəlinədək kollektive rəhbərlik etmişdi. Bu dövrdə teatrda aktyor problemi demək olar ki, həll edilmiş, sabit, işgüzar kollektiv formalaşmışdı..." deyə N.Mustafa qeyd edib.

Qeyd etdiyimiz kimi, hazırda teatr Bakıda fəaliyyət göstərir, ona tanınmış teatr xadimi İftixar Piriyev rehbərlik edir, kollektiv isə doğma İrəvana qayitmaq ümidi ilə yaşıyır. İradə SARIYEVA